

Contractual regulation of personal non-property relations

Договірне регулювання особистих немайнових відносин

Nataliia Horobets, Oksana Panasiuk, Viktoriia Pankratova

Key words:

personal non-property relations, contractual regulation of personal non-property relations, contract, science of civil law.

Ключові слова:

особисті немайнові відносини, договірне регулювання особистих немайнових відносин, договір, наука цивільного права.

Актуальність теми дослідження. Довгий час регулювання особистих немайнових прав в Україні було виключною прерогативою публічних, конституційно-правових норм. Така позиція законодавця суттєво обмежувала право особи на використання можливостей договірного права у цій сфері правовідносин. Поза увагою теорії і практики цивільного права залишалися такі види суспільних відносин, як: надання медичних і юридичних послуг, відносини в сім'ї, професійному спорті, реклами, шоу-бізнесі тощо.

Закріплення цивільно-правового регулювання особистих немайнових відносин у Цивільному кодексі України перемістило науковий диспут у нову площину – з дискусії про галузеву належність прав до дискусій про механізм їх реалізації та захисту.

Трансформація наукової думки щодо договірного регулювання особистих немайнових відносин в Україні, безумовно, сприяє появі нових і розвитку наявних договірних форм на практиці, породжуючи нові виклики юридичній науці, вимагаючи переосмислення теорії договірного права та положень щодо особистих немайнових прав, створення нових теоретичних конструкцій для закріплення механізму договірного регулювання немайнових відносин і формування нормативних меж у їх здійсненні.

Р.О. Стефанчук зазначає, що сьогодні питання галузевої належності особистих немайнових прав вже фактично неактуальне, наразі нагального вирішення потребує питання місця договору в регулюванні особистих немайнових відносин¹.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У цивілістиці питання договірного регулювання особистих немайнових відносин не можна назвати новим. Йому присвятили увагу як дослідники договірного права (В.В. Луць. Теоретичні проблеми договірного права в контексті нового цивільного кодексу України (2002); Казанцев М.Ф. Цивільно-правове регулювання: вихідні положення концепції (2003)), так і цивілісти, науковий інтерес яких становлять особисті немайнові права (Бобрик В.І. Договірне регулювання особистих немайнових відносин (2010); Бобрик В.І., Короленко В.М. Особисті немайнові відносини як предмет договірного регулювання. Особливості здійснення суб'єктивних прав учасниками цивільних відносин (2011); Стефанчук Р.О. Перспективи договірного регулювання особистих немайнових відносин (2012); Сліпченко С.О. Правопороджуючі юридичні факти у механізмі правового регулювання особистих немайнових відносин (2013); Миронова Г.А. Приватноправове регулювання особистих немайнових відносин у медичній сфері: деякі питання методології (2016)), та ін.

Метою статті є аналіз наукової думки щодо можливості договірного регулювання особистих немайнових відносин.

Виклад основного матеріалу. Сучасне цивільно-правове регулювання особистих немайнових відносин значно розширило сферу правового впливу на суспільні відносини, об'єктом яких виступають немайнові блага. Загалом склалася парадоксальна ситуація, коли в окремих сферах законодавство значно випереджає стан юридичної науки та рівень готовності правозастосовної сфери до практичної правової

¹ Стефанчук Р.О. Перспективи договірного регулювання особистих немайнових відносин. Право України. 2012. № 9. С. 185.

маніпуляції з цими юридичними явищами, а в інших законодавче регулювання відсутнє, хоч окремі теоретичні конструкції потребують свого практичного втілення на рівні законодавчих положень².

Грунтовне занурення в наукову проблематику вимагає від учених повноти, ясності та чистоти дослідження. Перш за все, на сторінках наукової літератури було піднято питання здатності правочинів породжувати, змінювати та припиняти особисті немайнові права³.

Донедавна аксіоматичним вважалося положення, що особисті немайнові права породжуються законом або виникають із моменту народження. Доктрина цивільного права довгий час відстоювала позицію, що правочини не можуть породжувати особисті немайнові відносини. Сьогодні сформувався дві протилежні думки: повне заперечення здатності правочинів породжувати, змінювати або припиняти особисті немайнові права та, навпаки, визнання за правочинами здатності породжувати особисті немайнові права. Прихильники останньої стверджують, що в цивільному праві правочин є головним юридичним засобом встановлення та визначення змісту правових зв'язків, за допомогою цього юридичного факту можливе здійснення розпорядження соціальними благами, отримання доступу до нематеріальних благ, які належать іншим особам⁴.

Правочин дозволяє автономно створювати найбільш прийнятну для суб'єктів модель поведінки. Від'ємні від особи особисті немайнові блага можуть виступати предметом правочинів, якщо законом це прямо не заборонено, що зумовлено обставинами, за яких їх використання суперечитиме охоронюваним законом інтересам учасників цивільного обороту⁵.

Н.С. Кузнєцова зазначає, що закон лише закріплює юридичні факти, які, власне, і є підставами виникнення правових наслідків, тобто останні виникають не в силу наявності самого нормативно-правового акта, а через обставини реальної дійсності, з якими закон пов'язує виникнення, зміну чи припинення суб'єктивних прав та обов'язків⁶.

Сьогодні в доктрині цивільного права вчені дійшли висновку, що договори можуть породжувати особисті немайнові права (банківську таємницю, адвокатську таємницю тощо)⁷ та можуть бути об'єктом цивільного обігу за умови, що вони будуть наділені властивостями оборотоздатного об'єкта: об'єктивованістю (визначеністю), відособленістю, віддільністю і ціною⁸.

Теза, що договір може бути правовстановлюючим юридичним фактом, тобто породжувати особисті немайнові відносини та регулювати їх, сьогодні не тільки категорично не заперечується, але і знайшла своїх прихильників серед науковців.

Проблеми реалізації та захисту особистих немайнових прав особи набувають нового ракурсу в межах цивілістичної наукової думки в зв'язку з глобалізацією науки і права, стрімким розвитком природничо-наукових, інноваційних технологій, їх дедалі більшим впливом на людину, її невід'ємні особисті немайнові права та блага. Особливої актуальності набувають питання реалізації та реального захисту прав особистості в умовах прогресу інноваційних технологій, кібернетики, медицини, біології, особливо генної інженерії та біотехнологій. За таких умов особливо зростає роль договору як універсальної та найбільш доцільної правової форми опосередкування майнових відносин, а тепер – і особистих немайнових.

Теза, що будь-яке немайнове благо може бути піддане договірному регулюванню, потребує наукового осмислення. Договір може бути підставою виникнення, зміни та припинення особистих немайнових відносин, але не кожне особисте немайнове право може бути предметом договору як дієвого механізму реалізації особистих немайнових відносин.

² Пунда О.О. Державна стратегія правового регулювання особистих немайнових відносин. Порівняльно-аналітичне право. 2016. № 6. С. 200–201.

³ Сліпченко С.О. Здатність правочинів породжувати, змінювати та припиняти особисті немайнові відносини. Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія Право. 2015. Вип. 32. Т. 2. С. 66–73.

⁴ Гражданское право: учебник. В 2 т. / отв. ред. Е.А. Суханов. М.: БЕК. 1998. Т. 1. 1998. С. 331.

⁵ Егоров Ю.П. Правовой режим сделок как средств индивидуального регулирования. Новосибирск: Наука. 2004. С. 87.

⁶ Науково-практичний коментар Цивільного кодексу України. В 2 т. / відп. ред.: О.В. Дзера, Н.С. Кузнєцова, В.В. Луць. К.: Юрінком Інтер. 2005. Т. 1. С. 29.

⁷ Сліпченко С. Правопороджуючі юридичні факти у механізмі правового регулювання особистих немайнових відносин. Вісник Національної академії правових наук України. 2013. № 3 (74).

⁸ Романюк І.І. Персональні дані особи як об'єкт цивільного обороту. Право і суспільство. 2014. № 6-1. Ч. 2. С. 60.

Можливість договірної регуляції усіх особистих немайнових відносин – це ще одна проблема, яка постає перед цивілістикою. З цього приводу не досягнуто однастайності. Здебільшого підтримується позиція, що не всі особисті немайнові відносини можуть підпадати під договірне регулювання⁹, що зумовлюється сутністю самого особистого немайнового права; наявністю імперативної норми цивільного законодавства, що забороняє договірне регулювання конкретних відносин; необхідністю дотримуватися моральних засад суспільства як меж здійснення суб'єктивного цивільного права¹⁰.

Важливо визначитися, що саме підпадає під договірне регулювання. Ч. 4 ст. 269 ЦК України закріплює, що особисті немайнові права тісно пов'язані з фізичною особою; фізична особа не може відмовитися від особистих немайнових прав, а також не може бути позбавлена цих прав. Цивільний обіг передбачає перехід прав від одного суб'єкта цивільних відносин до іншого. Чи може уповноважена особа передати комусь своє особисте немайнове право? Виходячи з аналізу положень ст. 269 ЦК України, можна зробити висновок, що ні. По суті договір може закріпити лише доступ до блага конкретної особи (право користуватися діловою репутацією особи, використовувати її персональні дані, зображення, інформацію тощо). Звертається увага на те, що під договірне регулювання можуть підпадати лише відносні особисті немайнові відносини¹¹.

На сторінках літератури активно досліджується питання місця такого договору в системі договірної регуляції права. Здебільшого вивчається правова природа договорів, які регулюють окремі особисті немайнові відносини: донорство, інформаційні послуги, медичні послуги, персональні дані, застосування допоміжних репродуктивних технологій, сурогатне материнство, немайнові відносини подружжя, батьків і дітей, комерційне використання ознак індивідуальності тощо. В.І. Бобрик вказує, що найбільшого розповсюдження ці договори набули в сферах реклами, послуг зв'язку, оплатних медичних послуг, юридичних послуг, кіно-, теле- та відео індустрії, шоу-бізнесу, професійного спорту¹².

Р.О. Стефанчук зазначає, що простого перелічення зазначених договорів явно недостатньо. Через їх змішану природу (здебільшого договори мають вторинний (допоміжний) характер регулювання немайнових відносин, бо основною метою є регулювання майнових відносин), відсутність прямого легального закріплення, практичне різноманіття вчений зазначає про неможливість визначення їх місця в системі договірної регуляції права¹³.

Можна дійти висновку, що питання місця договорів, що регулюють особисті немайнові відносини в системі договірної регуляції права, не на часі, оскільки ученими ще не досліджені усі можливості договірної форми регулювання немайнових відносин.

Тим не менше, стан дослідження цього питання дозволяє класифікувати наявні (уявні) договори, що регулюють особисті немайнові відносини. Перш за все, за об'єктом регулювання можна виділити: особисті немайнові відносини, що можуть бути врегульовані договором (ділову репутацію, зображення, персональні дані тощо) й особисті немайнові відносини, що не можуть врегульовуватися договором (життя, особисту недоторканність, свободу тощо).

За критерієм спрямованості на регулювання особистих немайнових відносин договори можна поділити на ті, що мають самостійний характер (про визначення місця проживання дитини), та ті, що мають вторинний (змішаний) характер (про надання юридичних послуг).

За сферою застосування договори, які регулюють особисті немайнові відносини, поділяють на: договори, що регулюють особисті немайнові відносини в сімейній сфері; договори, що регулюють особисті немайнові відносини в сфері інформаційних послуг; договори, що регулюють особисті немайнові відносини в сфері медичних послуг; договори, що регулюють особисті немайнові відносини в сфері юридичних послуг; договори, що регулюють особисті немайнові відносини в сфері інтелектуальних відносин.

⁹ Бобрик В.І. Договорное регулирование личных неимущественных отношений. Личные неимущественные права: проблемы теории и практики применения: сб. статей и иных материалов / под ред. Р.А. Стефанчука. К.: Юринком Интер 2010. С. 236.

¹⁰ Стефанчук Р.О. Перспективи договірної регуляції особистих немайнових відносин. Право України. 2012. № 9. С. 186.

¹¹ Стефанчук Р.О. Перспективи договірної регуляції особистих немайнових відносин. Право України. 2012. № 9. С. 186.

¹² Бобрик В.І. Договорное регулирование личных неимущественных отношений. Личные неимущественные права: проблемы теории и практики применения: сб. статей и иных материалов / под ред. Р.А. Стефанчука. К.: Юринком Интер 2010. С. 240.

¹³ Стефанчук Р.О. Перспективи договірної регуляції особистих немайнових відносин. Право України. 2012. № 9. С. 188.

Висновки. Нові тенденції в науці договірному праву й особистих немайнових прав зумовлюють необхідність запровадження принципово нового інституту договірному регулювання особистих немайнових відносин. Рівень розвитку наукової думки із досліджуваного питання зумовлює потребу активізувати наукові пошуки у цьому напрямку.

Анотація

Стаття присвячена дослідженню трансформації наукової думки щодо договірному регулювання особистих немайнових відносин в Україні. Зазначається, що цивілістика пройшла шлях від повного невизнання можливості застосування договірних конструкцій для врегулювання особистих немайнових відносин до визнання та переосмислення теорії договірному права. Встановлено, що такі наукові пошуки безумовно сприяють появі різноманітних договірних форм реалізації особистих немайнових прав у теорії та на практиці, породжуючи нові виклики юридичній науці.

Summary

The article is devoted to the study of the transformation of scientific thought regarding the contractual regulation of personal non-property relations in Ukraine. It is noted that civilization has gone from the complete non-recognition of the possibility of applying contractual structures for the settlement of personal non-property relationships to the recognition and rethinking of the theory of contractual law. It is established that such kind of scientific research certainly contributes to the emergence of various contractual forms of realization of personal non-property rights in theory and in practice, thus creating new challenges for legal science.

Використана література:

1. Стефанчук Р.О. Перспективи договірному регулювання особистих немайнових відносин. *Право України*. 2012. № 9. С. 185–192.
2. Пунда О.О. Державна стратегія правового регулювання особистих немайнових відносин. *Порівняльно-аналітичне право*. 2016. № 6. С. 200–202.
3. Сліпченко С.О. Здатність правочинів породжувати, змінювати та припиняти особисті немайнові відносини. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія Право*. 2015. Вип. 32. Т. 2. С. 66–73.
4. *Гражданское право: учебник*. В 2 т. / отв. ред. Е.А. Суханов. М.: БЕК. 1998. Т. 1. 1998. 816 с.
5. Егоров Ю.П. *Правовой режим сделок как средств индивидуального регулирования*. Новосибирск: Наука. 2004. 363 с.
6. *Науково-практичний коментар Цивільного кодексу України*. В 2 т. / відп. ред. О.В. Дзера, Н.С. Кузнецова, В.В. Луць. К.: Юрінком Інтер. 2005. Т. 1. 832 с.
7. Сліпченко С. Правопороджуючі юридичні факти у механізмі правового регулювання особистих немайнових відносин. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2013. № 3 (74). С. 195–203.
8. Романюк І.І. Персональні дані особи як об'єкт цивільного обороту. *Право і суспільство*. 2014. № 6-1. Ч. 2. С. 58–65.
9. Бобрик В.І. Договорное регулирование личных неимущественных отношений. *Личные неимущественные права: проблемы теории и практики применения: сб. статей и иных материалов / под ред. Р.А. Стефанчука*. К.: Юрінком Інтер 2010. С. 229–245.

Horobets Nataliia,

*PhD, Associate Professor, Professor
of Sumy branch of Kharkiv National University of Internal Affairs*

Panasiuk Oksana,

*PhD, Associate Professor,
Head of the department of legal disciplines
of Sumy branch of Kharkiv National University of Internal Affairs*

Pankratova Viktoria,

*PhD, Associate Professor
of Sumy branch of Kharkiv National University of Internal Affairs*